

Kasza Péter

NÉHÁNY GONDOLAT ZERMEGH JÁNOS COMMENTARIUSÁRÓL

„*Nihil est enim in historia pura et inlustri brevitate dulcius.*”
(Cicero, *Brutus*, 262)

Zermegh János a 16. században fellendülő magyarországi történetírás egyik méltatlanul elfeledett alakja. Jellemző, hogy Szapolyai országlása másfél évtizedes periódusáról írt beszámolójának nemcsak magyar fordítása, de még modern kiadása sincs.¹ Pedig erről az igencsak ellentmondásos, ugyanakkor az ország életében sorsdöntő időszakról, a pletykákra és rémhírekre is alapozó, épp ezért sok esetben közismerten megbízhatatlan és pontatlan Szerémi György mellett ez az egyetlen, ha mégoly rövid is, de kortárs tapasztalatokon alapuló forrásunk.²

Zermegh 1504-körül született,³ valószínűleg a szlavóniai Varasd megyében, ahol apjának, Zermegh Mátyásnak birtokai feküdtek. A család nem volt ugyan szegény, arról azonban nem tudunk, hogy Zermeghnek lehetősége lett volna külföldi iskolák látogatására. Képzettségét valószínűleg inkább gyakorlati úton szerezte: 1524-től Szapolyai János erdélyi udvarában találjuk Raveny Mihály, Szapolyai kancellárjának keze alatt.⁴ Mohács után a vajdával vonul Tokajba, Budára, és jelen van a fehérvári koronázáson is novemberben. 1527 nyarán a Ferdinánd támadása elől menekülő Jánost Gyöngyösig követi, de ott elválnak útjaik, és Zermegh engedélyt kap, hogy hazatérjen Szlavóniába.⁵

¹ Az első kiadás 1662-ben jelent meg Amszterdamban (vö.: RMK III, 2157, illetve APPONYI 860), másodjára és egyben eddig utoljára Johann Georg SCHWANDTNER adta ki 1746-ban a *Scriptores rerum Hungaricarum* II. kötetében (Ioannis ZERMEGH, *Rerum gestarum inter Ferdinandum et Ioannem Hungariae reges commentarius*, 383–415). – Idézeteim a Schwandtner-féle kiadásra vonatkoznak.

² A Szapolyai-korszakot tárgyaló más visszaemlékezések, beszámolók, mint pl. Mindszenti Gáboré, általában nem az egész korszak eseménytörténetét, csupán annak egy-egy mozzanatát, Mindszenti estében a János király halálát közvetlenül megelőző hetek eseményeit, tárgyalják, vagy, mint pl. a Verancsics-évkönyvként is ismert *Memoria rerum*, átfogják ugyan a 1526–1540 közé eső éveket, de csupán évkönyvszerű tömörséggel említenek az adott évben történt eseményeket.

³ A Zermeghről elsőként tanulmányt közlő Molnár Szulpic Dezső (*Zermegh János és emlékirata*, Kőszeg, 1896, 12.) még 1510-re datálta születési évét. Sörös Pongrác már Molnár Szulpic kötetéről írt recenziójában meggyőző érvekkel támasztotta alá, hogy Zermegh születését korábbra, 1504 körülre kell tenni. Lásd erről bővebben: [Sörös Pongrác], *Molnár Szulpic Dezső: Zermegh János és emlékirata*, Kőszeg, 1896, Századok, 1896, 741–744. valamint Sörös Pongrác, *Zermegh János és munkája*. Századok, 1907, 98.

⁴ Sörös, *Zermegh János és munkája*, 99.

⁵ Uő, 99–101.; illetve ZERMEGH, 384–389.

A két ellenkirály közt kirobbanó polgárháborúban a horvát rendek Ferdinánd hűségére álltak, de a szlavóniaiak, Frangepán Kristóf, Erdődy Simon zágrábi püspök, Tahy János vránai perjel és Bánffy János vezetésével Szapolyaihoz csatlakoznak. A háború elől kitérni igyekvő Zermegh tehát Szlavóniába visszaérve lényegében cseberből vederbe esett, hiszen 1527 második felében már Szlavóniában is dúlnak a harcok. A Szapolyai-párt vezéralakjának, Frangepán Kristófnak szerencsétlen halála után ugyan a jánosista tábor még 1527-ben felbomlik,⁶ Zermegh azonban továbbra is megmarad János-párti alkalmazásban, amennyiben elszegődik Erdődy Simonhoz racionalistának, vagyis számvevő tisztnek. 1528-ban itt is harcokba keveredik, mert a Ferdinánd-párti csapatok megtámadják a távollevő püspök várát. Az ostrom ugyan sikertelen, de Szlavóniában Pekry Lajos huszárkapitány végigdúlja az Erdődy-birtokokat, a püspök pedig végül, hogy mentse a menthetőt, alkudozni kényszerül Hans Katzianerrel, Ferdinánd zsoldosvezérével.⁷

Alighanem az említett viszontagságok is befolyásolják Zermeghet, amikor elhagyja Erdődy szolgálatát, és Várallyai Szaniszló fehérvári prépost mellé szegődik el. Nem tudjuk pontosan, mikor hagyta el Szlavóniát, de 1530 őszén már Várallyai környezetében találjuk.⁸ Ha valóban a további „izgalmak” elkerülése volt a célja, elérnie ezt a prépost szolgálatában sem sikerült: Ferdinánd csapatai ugyanis 1530 telén ostrom alá vették Buda várát, ahol maga Szapolyai is tartózkodott, és így csapdába került. Seregei Nádasdy Tamás, Szerecsen János és Kápolnay Ferenc vezetésével a Ferdinándhoz pártolt Török Bálint szigetvári várát ostromolták. Várallyai megbízásából Zermeghnek jutott a feladat, hogy lóhalálában megvigye az ostrom hírét Szigetvár alá, majd visszatérte után arra is utasítást kapott, hogy próbáljon élelmiszert becsempészni a szorongatott várba. Az akció sikerrel járt, a bejuttatott élelemnek és muníciónak köszönhetően a védők kitarthattak, az ostrom eredménytelenül végződött.⁹

Zermegh 1538-ig állt Várallyai szolgálatában, ezt követően, saját állítása szerint engedéllyel,¹⁰ az ellentábor egyik vezéralakjához, Thurzó Elekhez lépett át. Minden bizonnyal lehet abban valami, hogy Zermegh valóban engedélyt kaphatott a távozásra, mivel sikerült megőriznie jó kapcsolatát nemcsak Várallyaival, akinek 1540 kora tavaszán egy könnyű kocsit vitt ajándékba, de János királlyal is, hiszen 1540 februárjában járt nála Budán.¹¹ Igaz, az 1538 folyamán hosszas előzetes

⁶ Frangepánt puskalövés éri Varasd ostroma közben, és haldokolva hiába köti vezértársai lelkére, hogy folytassák az ostromot. Ahogy maga Zermegh írja: *promittunt omnes, se, quae iuberet, facturos, sed longe aliter evenit. Illa enim ipsa nocte, quae secuta fuit, ne unus quidem pedes in castris remansit. Me quoque aliquot mei coloni, qui in castris aderant, per invia, saltus et montes ad propria reduxerunt.* Vö.: ZERMEGH, 391.

⁷ SÖRÖS, *Zermegh János és munkája*, 103–104.

⁸ Uo.

⁹ SÖRÖS, *Zermegh János és munkája*, 104–105.; illetve ZERMEGH, 402–404.

¹⁰ *Ipsa paulo post pertaesus diuturnae et plane inutilis servitutis, et arguentibus me certis dominis, mihi benevolis, accepta a domino licentia et venia, ad magnificum dominum Alexium Thurzo me contuleram.* Vö.: ZERMEGH, 414.

¹¹ ZERMEGH, 414.

egyeztetések és titkos tárgyalások után megkötött váradi egyezség megkönnyíthette Zermegh dolgát.

Zermegh feltehetőleg 1547-ig maradt a Thurzó család alkalmazásában, majd ezt követően, talán a Szapolyai-udvarban megismert, és akkor már Habsburg-párti Nádasdy ajánlására, a pozsonyi kamarához kerül, és ettől kezdve egészen 1576-os visszavonulásáig, fokozatosan megmászva a hivatali ranglétrát, kamarai szolgálatban marad. Ekkorra tekintélyes Nyitra megyei birtokosnak számít. Ennek következtében megyéje 1582-ben delegálja a pozsonyi diétára. 1584. szeptember 6-án halt meg.

Mint a fentiekből látható, Zermegh életpályája klasszikus hivatalnoki karrier: Szapolyai erdélyi kancelláriájában tanulja a szakmát, majd Erdődy Simon, Várallyai Szaniszló, utóbb Thurzó Elek szolgálatában tölt közel húsz esztendőt, végül állami hivatalnokként fejezi be pályafutását. A politikába csak élete végén kóstol bele egy rövid, és a források tanúsága szerint eseménytelen országgyűlési követség erejéig. Bár pályája során kapcsolatba került irodalmi körökkel,¹² ő maga az említett *Commentarius*on kívül tudomásunk szerint mást nem írt.

Az 1662-es amszterdami kiadás, minden valószínűség szerint Istvánffy Miklós¹³ által jegyzett *Vita auctorisa* szerint, a korábban irodalmi, történetírói babérokra nem pályázó Zermegh Forgách Simon biztatására látott neki, hogy papírra vesse emlékeit. Az általa elkészített, nem túlságosan cikornyás latinsággal megírt, rövid, a Schwandtner-féle kiadásban mindössze harminckét oldal terjedelmű, az utólagos szerkesztés folyamán huszonnégy fejezetre tagolt munka a mohácsi csatavesztéstől Szapolyai János haláláig tárgyalja a magyarországi eseményeket. Mivel a szerző jócskán túlélte az általa tárgyalt időszakot, arról azonban már egy sort sem írt, Zermegh első monográfusa, Molnár Szulpic Dezső még azon a véleményen volt,

¹² 1560-ban Hermann Jónás neki ajánlja *In gloriosissimum natalem Salvatoris nostri Domini Jesu Christi, Dei et Mariae Virginis filii. Declamatio carmine elegiaco conscripta* című kötetét. 1564-ben Zsámboky ajánl neki egy verset az *Emblemata* kötetében. Vö.: SÖRÖS, *Zermegh János és munkája*, 112.

¹³ Molnár Szulpic már idézett tanulmányában az N. I. monogram mögött Nádasdi Jánost vélte fölfedezni. Korábban felmerült Nadányi János neve is (vö.: MOLNÁR, *i. m.*, 10–11) A *Vita auctoris* szerzőségének kérdését Sörös Pongrác tisztázta megnyugtató érveléssel. Vö.: SÖRÖS, *Molnár Szulpic Dezső: Zermegh János és emlékirata*, 743.

hogy a szöveg nem sokkal, talán néhány hónappal Szapolyai halála, vagyis a műben tárgyalt események lezárulta után keletkezett.¹⁴

Sörös Pongrác a kisonográfiaíróról írott recenziójában már 1896-ban megállapította, hogy Molnár érvei csak arra elegendők, hogy meghatározzák a szöveg *terminus post quem*-jét, de Zermegh frissnek tűnő emlékműve kívül semmi nem támasztja alá, hogy valóban 1541 körül írta a művet.¹⁵ Tíz évvel később, Zermeghről írt tanulmányában viszont már pofonegyszerű érveléssel támasztotta alá, hogy Zermegh *bizonyosan* 1566 után fogott bele a *Commentarius* írásába, ugyanis a második rész hatodik fejezetében utal Szigetvár elestére, és Zrínyi halálára, ami másképp nehezen lenne magyarázható.¹⁶ Azonban Sörös sem adott magyarázatot a Molnár Szulpicot megzavaró tényre, hogy Zermegh, aki 1540-et követően ugyanolyan jó, ha kamarai tisztviselőként nem jobb pozícióból látta az eseményeket, mint azt megelőzően, miért fejezte be emlékiratát 1540-nel, János király halálával?

Holott erre érvényes magyarázattal szolgálhat az a tény, hogy Zermegh Forgách Simon, a történetíró Forgách Ferenc bátyja ösztönzésére kezdett bele a mű megírásába. Ezt Sörös is megállapítja az Istvánffy-féle *Vita auctoris* nyomán, az ebből adódó következtetés viszont elmarad. Ha ugyanis Zermegh valóban felkérésre, ha tetszik megbízásra írta a művét, logikus, hogy abban csak 1540-ig, Szapolyai haláláig viszi az eseményeket. Forgách Ferenc szövege tudniillik a következőképpen indul: „*Miután János az életet felcserélte a halállal, kiújult a polgárháború.*”¹⁷ Zermegh szövege tehát kvázi Forgách művének előzményeit foglalja össze. Felmerül tehát a kérdés, kinek a számára készült a Zermegh-féle *Commentarius*? Sörös egyértelműen amellett van, hogy a Zermeghet biztató Forgách Simon történetíró öccsének, Ferencnek kívánt a kedvében járni, és Zermegh az ő munkáját megkönnyítendő ve-

¹⁴ „Az írás idejét csak hozzávetőlegesen állapíthatjuk meg, mert maga Zermegh sehol sem árulja el, sőt még biztos következtetésre sem nyújt adatot sehol. Valószínűnek tartom, hogy a Thurzónál töltött titkársága idején fogott az íráshoz, és ha itt nem is fejezte be, megtörtént az bizonyítan a közeljövőben. Következtem ezt először abból, hogy János királynak haláláig, mely 1540. július 21-én következett be, folytatja munkáját. A kevés időadat azt mutatja, hogy e kis munka a kortársaknak készült, akik előtt még ismeretes volt az események ideje. Hasonló következtetésre jutok abból a körülményből, hogy Martinuzzi, aki már János életében is meglehetősen befolyást gyakorolt a politikai ügyekre, csak egyetlen egyszer említi, bizonyára azért, mert még nem ismerte föl benne azon férfit, akinek működése később hazánk történetében korszakalkotó hatású volt. Ezt bizonyítja végre Perényiről szóló állítása, mely szerint ez 1532 után többé nem szegte meg János királyhoz való hűségét, pedig, amint már az előbbieken említettem, 1540 elején újra elpártolt tőle. Ha később írt volna Zermegh, nem emlékeznék a legkisebb részletekre is oly világosan, mint művében találjuk pl. János király esküvőjének legapróbb részleteire, vagy hogy Tassy Ferenc miket beszélt el neki az erdélyi lázadásról. Azt hiszem tehát nem tévedek, ha állítom, hogy Zermegh emlékiratát 1541 körül fejezte be.” (vö.: MOLNÁR, i. m., 54.)

¹⁵ SÖRÖS, Molnár Szulpic Dezső: *Zermegh János és emlékirata*, 744.

¹⁶ *Ad quem adhuc Constantinopoli existentem, Petrus Perény, oblitus beneficiorum Iohannis, nuncios, Emericum filium Iohannis Bika, patrem Andreae, qui in Ziget perit cum comite Nicolao Zrinio, misisse ferebatur.* Vö.: ZERMEGH, 406.

¹⁷ FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról = Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR Péter, Bp., 1977, 567. (Borzsák István fordítása.)

tette volna papírra emlékiratait, azokról az évekről ráadásul, amelyekről Forgách Ferencnek nem lehettek saját jegyzetei. Mivel pedig Forgách 1577 januárjában meghalt, Sörös épp ezért Zermegh művének keletkezési idejét legkésőbb 1576-ra teszi, hiszen utána már nem volt kinek információkkal szolgálni.¹⁸

A Sörös által felvetett 1576-os keletkezési dátum akár még helytálló is lehet, anél is inkább, mivel Zermegh ebben az évben lépett ki a kamarai szolgálatból, így egyrészt feltehetőleg több ideje akadt *in otio* történelemmel foglalkozni, másrészt állami szolgálatban minden bizonnyal kockázatosabb lett volna egy alapvetően Szapolyai-párti művet írni.¹⁹

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül azt a tényt, hogy Forgách akárhogy is, de egy betűt sem hasznosított Zermegh szövegéből, nyilvánvalóan épp azért, mert saját műve a Zermeghében tárgyaltak *után* bekövetkezett eseményekkel foglalkozik. Tudjuk persze, hogy Forgách valószínűleg nem fejezte be az *Emlékiratot*, de joggal feltehető, hogy a magyarországi eseményeket 1571-ig tárgyaló részeket inkább saját korára vonatkozóan kívánta volna bővíteni, nem pedig az első könyv elé illesztett régebbi eseményekkel. Nem biztos tehát, hogy Sörösnek igaza van, amikor azt sugallja, hogy Forgách Simon azért biztatta Zermeghet emlékei megírására, hogy öccse készülőtörténeti művéhez szolgáltatson nyersanyagot.

Hiszen nem szabad elfelejtenünk, hogy Forgách Ferenc maga is „csupán” egy *Commentariust* írt, elsősorban abból a célból, hogy anyagot biztosítson a meghívására Erdélybe, Báthory István udvarába készülődő olasz humanistának, Gian Michele Brutónak. Forgách elképzelése szerint Brutóra várt volna a feladat, hogy a már megírt *commentariusok*, tehát az irodalmi nyersanyag alapján, a teljes humanista történetírói fegyvertárat bevetve megírja a Bonfini utáni időszak történelmét, lehetőleg igazolva megbízójának, Báthory István erdélyi fejedelemnek uralmát.

Forgách élénk levelezést folytatott Brutóval, tanácsot kért tőle történetírói szakkérdésekben, és az olasz Caesar *Commentarii*-jait ajánlotta mintának. A Cicero által szentesített antik műfajmeghatározás szerint pedig a *commentarius* olyan műforma, mely tömören, különösebb retorikai díszítettség nélkül, a hagyományos történetíróknál megszokott beszédek is mellőzve, egyszerű stílusban tárgyalja az eseményeket. Feltűnő, hogy Forgách milyen következetesen tartotta magát ezekhez az elvekhez, hiszen – noha kiváló szónok volt – művében mégsem ad szónoklatokat szereplői szájába.

Bruto meghívása 1572-ben merült föl először Forgáchban, és a szakirodalomban jelenleg elfogadott álláspont szerint saját *Commentariusát* 1572–1576 között írta.

¹⁸ Vö.: SÖRÖS, Zermegh János és munkája, 224.

¹⁹ Már Bartoniek Emma is megállapította, hogy Zermegh művének pozitív hőse egyértelműen Szapolyai. Brodariccsal ellentétben, aki a *Historia verissimában* nemes egyszerűséggel agyonhallgatja Ferdinánd trónigényét, Zermegh megemlíti a Habsburg-legitimációt biztosító bécsújhelyi Habsburg–Jegelló egyezményt, de Ferdinándról egyébként alig ejt szót: se jót, se rosszat. Vö.: BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, Bp., 1975, 90.

Ennek 1540-1556 közti eseményeket tárgyaló részét még nem saját jegyzetei, emlékei alapján írta, még kevésbé érezhette magát kompetensnek a születését megelőző időszak történéseinek lejegyzésében. Véleményem szerint meggondolandó az a feltételezés, hogy Zermegh művét Forgách eleve nem saját munkájához akarta felhasználni, hanem az Bruto érdekében készült. Aki aztán valóban alaposan ki is aknáztá Zermegh szövegét, amit e helyütt egy példával szeretnék alátámasztani.

Zermegh a mű első részének hatodik fejezetében tárgyalja az 1527-es év szlavóniai eseményeit. Itt beszéli el Frangepán Kristóf halálát, és ennek következtében a Szapolyai-párt meggyengülését, az urak egymás utáni elpártolását. Szinte csak egy kivételt tud megemlíteni, az állhatatosság és hűség páratlan és rikta példáját, Bánffy Jánost, akit még felesége könyörgése sem tud rávenni arra, hogy vagyonuk megmentése, családjuk helyzetének megkönnyítése érdekében megtagadja Jánosnak tett hűségesküjét. Zermeghnél mindennek leírása mindössze 10-12 sor, és Bánffy is

O coniunx charissima, scisne virum bonum, non habere, nisi unicam fidem? Quam si semel violaverit, postea non potest rite reputari pro homine, sed saltem pro larva hominis. Quamdiu igitur vivere Ioannem, regem meum, cui semel fidem dedi, intellexero, nunquam alterius domini partes sequi et agnoscere volo, etiamsi mihi amissis omnibus bonis equus Ioannis curandus fuerit.

(Zermegh)

Carissima, inquit, uxor, aliorum bonorum iacturam ferre aequo animo possum (fortunae enim sunt verius, quam mea), fidei iacturam, quae tota a me est, etiamsi, quae sunt homini in vita postrema, sint subeunda, ferre haud possum; simulatque in homine desideratur fides, quo uno vinculo hominum societas copulatur, non is homo, sed hominis umbra verius, cui desit, quo dignam tam nobili animante vitam traducat, cui frustra natura videatur largita loquendi facultatem, si procul ab hominum coetu in solitudine et desertis locis, belluarum more agat. Quamdiu audivero vivere Ioannem regem, quaecumque illum contineat mundi pars, quem mea suffragatione creatum, impositum in regia sella sum more patrio veneratus, ei semel obstrictam fidem integram atque illibatam (ruat in me unum incumbens universus terrarum orbis) intrepidus servabo, ut si amissis patriis fortunis per adeo honestam caussam, sit victus diurno opere quaerendus, dei immortalis beneficio in satis luculenta re posito, Ioannis regis equum curare non sim recusaturus.

(Bruto)

csupán néhány mondatban válaszol felesége rimánkodására.²⁰ Gian Michele Bruto-nál viszont Bánffy feleségének adott válasza három mondatból majd' egész oldalas beszéddé duzzad, melynek azonban minden alapgondolata kitapinthatóan Zermegh szövegére megy vissza.²¹

Zermegh szövege tehát minden kétséget kizáróan eljutott Bruto kezéhez, aki a rövid és lényegretörő *commentarius* retorikailag gondosan kidolgozott *historiá*vá ékesítette. Bruto nyomán a kérdéses szöveghely aztán száz évvel később bekerült Bethlen Farkas történeti művébe is.²²

A Forgách-testvérek ösztönzésére létrejött szöveg tehát közvetve vagy közvetlenül több későbbi történetíró forrásául is szolgált. Bethlen Farkas művének magyar fordítása folyamatban van, Brutoéra egyelőre vállalkozó sincs. Az igazán élvezetes stílusú, Szerémi zavaros latinságát messze felülmúló Zermegh végre magyarul is olvasható.²³

Péter Kasza

THOUGHTS CONCERNING JÁNOS ZERMEGH'S *COMMENTARIUS*

The *Commentarius* of János Zermegh embraces the events in Hungary from the battle of Mohács to the death of János Szapolyai. Contrary to former opinions, Pongrác Sörös proved already in 1907 that the text had without doubt been written after 1566, because Zermegh mentions the death of Zrínyi and the fall of Szigetvár, but he did not try to explain why Zermegh had finished his memoirs with the year 1540. This may be explained by the fact that Zermegh had been encouraged to write his work by Simon Forgách, while the historiographer Ferenc Forgách, the brother of Simon Forgách, started his own text with the aforementioned year 1540 and the death of János Szapolyai. Nevertheless, it is also possible that the *Commentarius* of Zermegh had not been written directly for Ferenc Forgách, who in fact never used this text, but rather for the Italian humanist, Gian Michele Bruto, who exploited the works of both Forgách and Zermegh as a source for his own historical opus.

²⁰ Vö.: ZERMEGH, 391.

²¹ Vö.: BRUTUS János Mihály, *Magyar históriája II*, Pest, 1867, 310–311. – Brutónak egyelőre nincs magyar fordítása, a latin szöveget Toldy Ferenc adta közre.

²² Kiadva magyarul: BETHLEN Farkas, *Erdély története I.*, Bp.–Kolozsvár, 2000, 86–87.

²³ Kulcsár Péter fordításában: *Krónikáink magyarul II*, Bp., 2007, 137–164.